

Կը պատմուի թէ Հոռոմայեցի «անա-
չառ» դատաւոր մը, Բրուտոս, մարդկային
օրէնքներու զանցառութեան համար, ի զօ-
րու եղող ժամանակաւոր օրէնքի մը մէկ
տրամադրութեան համաձայն, կախաղանի
պատիժով մահուան դատապարտեց իր խակ
զաւակները. կարելի է ուրեմն երեւելայի
թէ՝ ինչ պիտի ըլլայ յաւիտենական Ար-
դարին դատաւճիւր անոնց համար, որ զի-
տակցաբար զանց կ'առնեն Սիրոյ Օրէնքը,
որ կ'ուրանան աշխարհին եղած մեծագոյն
Շնորհքը, որ հեռու կը փախչին բացարձակ
ձշմարտութենէն:

Եթէ մարդկային օրէնքները կը գոր-
ծադրենք չարիքէ խոյս տալու համար մի-
այն, զի երկրաւոր օրէնքը չի վարձատրեր,
նէրելի՛ է որ թերանանք զմեզ ոչ միայն
զենեան հորէն փրկող՝ այլ յաւիտենական
կեանքի երկնային բարիքներն ապահովող
Օրէնքին գործադրութեան մէջ:

ԶԳՕՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ

ԽՈՐՀՈՒՐԳ ԵՒ ԽՕՍԳ

Ասկեւ ճշմարիտ գեղեցկութիւն Աստուծակ
կու գայ եւ Անոր կը վերադառնայ:

*

Անկի դիտին եւ ամենեւին բառ մ'իսկ չար-
տասանել, քան թէ պիտի եղածին սեղի բառեր
չխօսիլ:

*

Չափազանց հեշտ կեանքը մեծագոյն չարիքի
մըն եւ որ կրնայ պատահիլ երեսաստուրի մը:

*

Քաջը ապրում Աւետարանն է, եւ Աւե-
տարանը՝ քաղաքում Քաջը:

*

Բնութիւնն ստուածային վայելչութեան
արտաքին զանն է:

*

Անաստուածը ամեն քան կը տեսնէ քնու-
րեան մեջ քացի Անկի՝ առանց որուն քան մը
պիտի չլինէր:

*

Սակաւի իմաստաւորութիւնը կը հեռացնէ
մարդը կրօնիկն, իսկ շատը անոր կ'առաջնորդէ:

ԱՆՔԵՂՈՒՄԵ ԿԱՅՅԵՐ

Վ Ա Ն Ա Գ Ն

«Եթէ Բագինները իրենց տեղերուն
վրայ կործանելէ յետոյ՝ Լուսաւորիչ Կեսա-
րիա մեկնեցաւ, ընդհանուր Հայոց եպիս-
կոպոս ձեռնադրուելու համար, ինչպէս կը
պատմէ Ագաթանգեղոս: Ի դարձին՝ տեղե-
կացաւ որ Տարօնոյ Աշտիշատի մէջ տա-
կաւին կանգուն կը մնար Վանկեփանեան կոչ-
ուած բազմահարուստ մահաւոր, Քարքէ
լերան անարին մօտ, Եփրատի (Արածանի)
վրայ, «որ հանդէպ հայի ի մեծ լեռանն
Տաւրոսի» (*): Այդ մահաւոր երեք բագին-
ներ ունէր, տեսակ մը երեքոյնեան (triade)
պաշտամունքի ձեւացումով. անոնցմէ մէկը
նուիրուած էր Վահագնի, իսկ միւսները
Անահիտի եւ Աստղիկի բագիններն էին:
Լուսաւորիչ Կեսարիայէն իր հետ բերած
սրբոց նշխարները (Յովհ. Մկրտչի եւ Աթա-
նագինէս Հայրապետի) մօտաւոր ձորակի
մը մէջ հանգչեցնելու համար՝ մէկ կողմէն
հրամայեց մատուց մը շինել եւ միւս կող-
մէ «մըճօք տապաւել զշինուածս բազ-
նացն»: Դեռերը հոս ալ իրենց խաղը կը
խաղան, այս անգամ մահաւորին դուռը
ծածկելով յարձակողներու աչքէն, բայց
վերջապէս կը յաղթահարուին, եւ «կոտո-
րեցան մարդիկ պաշտաման քրմութեանն
որ ի տեղով անդ էին» (Ագաթանգեղոս):

Վանկեփանեան մահաւոր պաշտօնը իբրեւ
ուրեմորը (**) կը նշանակէ պատմիչը, ան-

(*) Փաստս ալ կը գտնուի «ստարաբաճը մեհենա-
սեղին Հերակլեայ (= Վանագին), որ կայ դէմ յան-
դիման լեռին մեծի՝ որում Յուլն (Տաւրոս) անուա-
նեայ կարգան» (Պատմ. Գ. Ժդ.):

(**) Վանագին երէ յիշատակուեան կարգին մա-
մաճայն ուրեմորը չնկատեմ, ինչպէս Կենթադրէ
Carrère, անեղի չըլլայ քերես իբրեւ Օրծօն հա-
մարէլ զայն, 7 մայրակ-աստուածութիւններէն զան
դիմ արտաքին իրեն: «Diese épitax und órđox finden
sich auch in den orphischen Ideen» (Abraxas, 46):
— Վանագին ուրեմորը կ'ըսուի կրնայ մեկնուիլ նաեւ
իբրեւ բարձրագոյն կամ գերագոյն բան միւս եօթը
դիմերը: Փիւնիկեցոց մէջ ալ «Եւմուս»՝ որ 7 կա-
րիներուն բազաւորն էր՝ կը համարուէր մեծագոյնը ա-
նունց մէջ, եւ իր անունը կը բարձրացուէր ուրեմորը:
Եւմուս կը կրէր իր վրայ օձեր՝ որոնք խորհրդանշաններ

շուշտ իր նախապէս յիշած «եօթն բաղինք» էն վերջը խօսելուէն հետեանքով, և «վիշապա-քաղ» (օձասպան) տիտղոսը կուտայ Վահագնի: — Օձերու թշնամի աստուածութեան մը հանգամանքը դիւրաւ կը համեմատուի ուրիշ արեգակնային դիւքերու ընծայուած գերին հետ, և իրօք ալ Վահագն մեր մէջ արեւ-աստուածութեան մը անձնաւորումն ըլլալով՝ կը սպաննէ խաւարին գոյութիւնն անձնաւորող օձերը: Իրեն նոյն իրութեամբ այն ծանօթ երգը՝ որմէ զժրաստաբար պատա-ռիկ մը միայն հասած է մեզի՝ կը պարզէ այդ երեւոյթը, իբրեւ արեւու փառաբանութիւն մը (*):

«Երկեկ երկին և երկիր, երկեկ և ծիրանի ծով-
«Երկն ի ծովուն ունեկ զխաւրիկ եղեգնիկն,
«Ընդ եղեգան փող ծովս երանեկ,
«Ընդ եղեգան փող բոց երանեկ,
«Եւ ի բոցոյն պատանեկիկ վագիր.
«Վագր խաւրեալ պատանեկիկ.
«Եւ հուր հեր ունեկ, ապա քի բոց ունեկ մո-
«Եւ աշխունքն եկն արեգակնեկ»: [բռն,

Սոյն երգին շարունակութեանը մէջ՝ ինչ-պէս կը վկայէ Խորենացին՝ (Ա. շա.)՝ Վահագնի օձերու կամ վիշապներու հետ կրու-ուելն ու անոնց դէմ յաղթելն ալ կը պատ-մէին Գողթան երգիչները:

Վահագն մեր մէջ ամենէն աւելի ազ-գայնացած դիւքերէն մէկն եղած է, ու Տրդատի ընծայուած հրովարտական «ֆա-ջութիւն հասցէ քեզ ի քաջն Վահագնէ ա-մենայն Հայոց աշխարհիս» տողերէն ինք-նին կ'իմացուի թէ յաղթութեան տպաւէն էր ան Հայ թագաւորներու համար: Իր ա-նունն ալ արդէն Աւետայի մէջ իբրեւ յաղ-թութեան յիփ ներկայացուած Verethragnaէն կ'ածանցի, ըստ որում Արշակունեաց Պահ-լաւերէնի մէջ ղեկավարն ինքն իր փոխուե-լով՝ այդ անունը նախ «Վարհրագն», յե-տոյ «Վարհագն» և հուսկ ապա «Վահագն»

էին փայտկին մէջ յայտնուող երկնային կրակին: — Վանագնի վիշապաբաղ ինքզնուր կրնայ տարբեր բա-ցատրութենէն ալ բխարել:

(*) Հին հայ վարդապետի մը վկայութեան հա-մաձայն՝ (Վարդան?) «ամոն զարեգակն պատեցին եւ Վահակն կոչեցին» (Հ. Ալիւան, Հին Հաւաստ Հա-յոց էջ 294):

եղած է Հայոց մէջ (Hubschmann)(*)։ Պէտք է ըսել որ բմանց կարծիքը՝ թէ վան և ագնի բառերէն ձևացած ըլլայ Վանագն անունը, առաջին բառը վան (= վհ) «բարի» նշա-նակութեամբ, իսկ երկրորդը հնդկական «Ագնի» աստուածն ըլլալով, որ կրակի անձնաւորումն էր, հիմնաւոր մեկնութիւն մը չէ:

Վահագն՝ ինչպէս տեսանք արդէն՝ յու-նական Հերակլէսի հետ նոյնացուած է մեր մէջ: Այս նոյնացումը հաւանաբար տեղի ունեցած է Ա. դարուն (ն. Բ.) (**), վասն զի երբ Մեծն Տրդատն «Հերակլէսի առնա-պատկերը» ուրիշ կուռքերու հետ Հոյաս-տան բերաւ, Վանիկիան մեհաւին քուր-մերը՝ որոնք իբրեւ առանձին ցեղ ու դա-սակարգ՝ Վանուի անունը կը կրէին (***) ու իրենց նախահայրը կը համարէին Վահագնը՝ յարմար տեսան յոյն դիւցապնին արձանը իրենց սեպհական սրբափայլին մէջ կանգ-նել (Խորենացի): Արդէն համաշխարհի ըմ-բռնումով մը՝ Եւհեմերական կարծիքի հա-մաձայն՝ բոլոր աստուածներն իբրեւ ապրած մարդեր նկատուելով՝ Վահագն ալ մեր հայ թագաւորներու շարքին մէջ մուտ գտաւ վերջապէս, և Երեւանգեան Տրդատնի (Զ. դար ն. Բ.) որդին համարուեցաւ, իր Բաբ (***) և Տիրան եղբայրներով միասին:

Աշտիշատի Վահագնը կը յիշուի նաեւ Փաւստոսի մօտ իբրեւ Հերակլէս. «Մեծն Կրիզոր... կործանեաց զբազինս մեհներն Հերակլեայ՝ այսինքն Վահագնի, որում տեղոյ Աշտիշատն կարդացեալ» (Պատմ. Գ. Ժդ. համեմատեալ նոյն հեղինակին քիչ առաջ յիշատակուած տողը՝ ծանոթութեան մեջ),

(*) Վերեքագնայի մօտ պէտք է աւելցնել Ան-սիոս Արդարի Կամակիմակայ յիշակաբաններուն վրայի Կամակիմակայ Արշապատը (= Հեթակէս, Արէս) (Հիւ-պստոս):

(**) Արդէն յայտնի ալ, ինչպէս կը գրէ F. Cu-
mont, Աւետայի վերեքագնան նոյնացուցած էին Հե-
թակէսի եւ Արէսի հետ, ինչպէս կ'երեւի Նեմուր քաղի
արձանագրութենէն «Արշապատ» Ἡρακλέους Ἀρεως:

(***) Թէ Վանիկիան մեհաւին եւ թէ Վա-
հուի քանութեան անուններուն Վանագնէ ծագում ա-
ռած ըլլալը զուրկ չէ հաւանականութենէ (հմմտ. Խոր-
ն. Բ. Բ.):

(****) Այս Բաբ անունը կը յիշուի յուճարէն Ագա-
րանգեղոսի մէջ Վանուիներու համար գրուած Βαβυλῶς
անունը:

նոյն իսկ Մոկարայից ոց գիրքերուն հայ թարգմանիչը Տիւրոսի մէջ պաշտուած Հեռակիւն անգամ չէ վարանած Վահագնով փոխանակել։ «Ի զինս զոհիցն Վահագնի պաշտաման» (Բ. Մակ. դ. 19)։

Տարօնէ դուրս՝ Վահագնի նուիրուած մեհենատեղի մ'ալ կը գտնուէր՝ ըստ Թովմա Արծրունիի՝ Վարազայ լեռան արևելակողմը գտնուող «Աննալիան» գիւղին մէջ, որ իր կողմէր Վահեկանիան մեհենան մը գոյութենէն կրնայ առած ըլլալ։ Նոյն պատմիչը կը յիշէ նաև Փոքր Աղբակի մէջ Արտաշէս Բ. ի ձեռքով (Բ. դար Յ. Գ.) շինել տրուած մեհենան մը յանուն Հերակղևայ (= Վահագնի) և Դիոնիսիայի։

Վահագնի ֆաշտրեան զրոյցներէն մէկը ընդդէմ Բարշաւայ՝ յիշեցինք նախորդ հատուածին մէջ։ հնար է սակայն վիշապահերու կամ վիշապազանց կոխունելուն մէջ՝ որոնց ներքնապէս խառնուած է Արտաշատի մը անունը՝ կարևոր բաժին մըն ալ Վահագնի հանել, ինչպէս կ'ենթադրեն Հ. Ալիշան և Գեղցեր։ — Այս մասին պիտի գրենք Արտաշատի զրոյցը մեկնելու առթիւ։

Վահագն՝ իբրև Հերակղէս՝ իր ֆաշտրեան շնորհիւ ո՛չ միայն վիշապներ կ'որսայ, այլ եւ՝ Կուաշմիթի կարծիքով՝ աստուած է որսի։ Գերման բանասէրը իր այս անսովորութիւնը կը հիմնէ Աղիարենաց աշխարհին մէջ իբրև որսի աստուած մեծարուող Հերակղէսի պաշտամունքին վրայ, որ երազի մէջ կ'ազդէր իր քուրմերուն պատրաստ ըլլալ «ի հեծելութիւն որսոց» (Տակիտոս, Տարեկոյր, ԺԲ. 13), և միւս կողմանէ՝ կ'օգտուի Աթանազիոսի վկայարանութեան մէջ պատմուած շահեկան մէկ կէտէն, որուն համաձայն նոյն սուրբ հայրապետը որսի պաշտպան կը նկատուէր, վասնզի Լիւնիկ մը կը պաշտէր զինքը և իր վիշապական մահէն վերջն ալ՝ տարուէ տարի իբրև ընծայ կը բերէր իր նորածին Լիւնիկին ի պատիւ տնոր յիշատակին, և այլն։ Ուստի և Վահագնի մեհենատեղւոյն մօտ Աթանազիոսի նշխարներուն զրօյլը՝ որսի հին աստուածին տեղ սուրբին հովանաւորութիւնը երաշխաւորելու խորհուրդով կատարուած գործ մը կը համարի։ Զանց ընելով Կուաշմիթի այս մասին ընդլայնած՝ բայց նիւթէն խուսափող միւս պարագաները, կ'ընդունինք

թէ Վահագն որսորդութեան ալ ի սպաս կըրնար զրած ըլլալ իր անպարտելի ֆաշտրիւնը։

Վահագն պոհոպանը կը նկատուէր իւրաքանչիւր ամսու 27դ օրին, որ իրեն էր նուիրուած, ինչպէս Աստղիկի նուիրուած էր տննիւր ամսուան՝ 7դ օրը, Միհրի՝ 8դը, Արամազդի՝ 15դը, Անահիտի՝ 19դը և այլն։

Վահագնը ժողովրդային զրոյցին մէջ

Երկար ատեն տպրած է ան՝ նոյն իսկ քրիստոնեայ Հայաստանի մէջ՝ իրեն նուիրուած երգերովը, որոնք մինչև Խորենացիի ժամանակ (Բ. դար) տակաւին քաղնիւնով ալ կ'երգուէին, սակայն դասական զրեարանութենէ դուրս՝ ժողովրդին երեւակայութեան մէջ բեղնատուած չ'երևիր տն։ Զենք գիտեր թէ Մ. Արևելանի Die Armenische Volksglaube երկին մէջ Վահագնի ընծայուած գործերը՝ թէ նա Գիշերամայրը (Nachtmütter) իր սեւ օձերովը կը զարհուրեցնէ, կամ փոթորիկի վիշապներով անոր դէմ կը կռուի ու զայն կը յաղթահարէ, և այլն, ռամկագիտական վերջամեծութիւններ են՝ թէ հեղինակին կողմէ կամայական մերձեցումներ են լոկ։

● Անդրադառնալով պահ մը մեր քերթողներու կիրարկած հագներգութիւն բառին, որ վիպասաններու արուեստին համաձայն դիւցազներգութիւն կը նշանակէր՝ անտեղի չի թուիր մեզի (Վա)հագներգութիւն բառի մը սղուած ձեւը համարիլ զայն։ Վասնզի ճիշդ չենք գտներ մեր հին քերականներուն առած մեկնութիւնները նոյն բառին համար, իր թէ՛ երգիչները հագնի ոտ կը գործածէին և ասոր համար «հագներգութիւն» կ'ըսենք, կամ թէ՛ rapsode, rapsodie յոյն բառերու ստուգարանութեան վրայ ձեռնած «հագնի կամ կարկասուն քան» կը նշանակէ հագներգութիւնը և այլն։

Ե. Ե. Դ.